

12. Мовчан Я.І. Розбудова національної екомережі: поняття, методологія, шляхи втілення // Жива Україна. – 2006. – № 3-4. – С. 1-3.
13. Наближене до природи лісівництво в Українських Карпатах / М.В. Чернявський та ін. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 88 с.
14. Наукові основи басейнового управління природними ресурсами (на прикладі річки Гнила Липа) / М.М. Приходько та ін.; під ред. М.М. Приходька. – Івано-Франківськ, 2006. – 270 с.
15. Пащенко В.М. Природничо-географічні засади формування екомережі // Жива Україна. – 2006. – № 3-4. – С. 14-15.
16. Позаченюк Е.А. Территориальное планирование. – Сімферополь: Доля, 2003. – 383 с.
17. Приходько М. М. Регіональні геоекологічні дослідження і раціональне природокористування (на прикладі Івано-Франківської області). Монографія. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2006. – 245 с.
18. Приходько М.М. Екомережа та екобезпека (на прикладі Івано-Франківської області). – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 200 с.
19. Приходько М.М. Екобезпека природних і антропогенних геосистем: проблеми, цілі, пріоритети // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Серія: географія. Спеціальний випуск: стале природокористування, підходи, проблеми, перспектива. – Тернопіль: СМП «Гайп». – 2010. – № 1, вип. 27. – С. 219-225.
20. Приходько М.М. Стратегічні цілі екологічної безпеки водних ресурсів // Укр. геогр. журн. – 2010. – № 3. – С. 36-43.
21. Стойко С.М. Праліси як екологічні моделі для ренатуралізації вторинних фітоценозів // Укр. ботан. журн. – 2006. – № 3. – С. 358-368.
22. Фоновий моніторинг навколишнього природного середовища / М.М. Приходько та ін.; під ред. М.М. Приходька. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2010. – 320 с.
23. Фурдичко О.І. Карпатські ліси: проблеми екологічної безпеки і сталого розвитку. – Львів: Біблос, 2002. – 192 с.
24. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 320 с.
25. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинский М.Д., Романенко В.Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. – К.: Укрфитосоцицентр, 2004. – 143 с.
26. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Біорізноманітність: значення, методологія, теорія та структура // Укр. ботан. журн. – 2005. – № 6. – С. 759-775.
27. Shima S. Forsland Umwelt // Pr. Osterr. – 1995. – № 4. – P. 5-8.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Отримано 27.01.2011

УДК 574:911.2

Ю.В. Яцентюк

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ЯДРА ЕКОМЕРЕЖІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ю.В. Яцентюк

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРИРОДНЫЕ ЯДРА ЭКОСЕТИ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского

Рассмотрены национальные природные ядра экосети Винницкой области, особенности их биотического и ландшафтного разнообразия. Выделены существующие и перспективные биоцентры национальных природных ядер области.

Ключевые слова: экосеть; национальные природные ядра; биоразнообразие; ландшафтное разнообразие.

Yu. Yatsentyuk

THE NATIONAL CORE AREAS OF VINNYTSYA OBLAST ECONETWORK

Vinnitsya Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University

The national core areas of econetwork of Vinnytsya oblast, the features of their biotic and landscape diversity are considered. The existent and prospective biocentres of the national core areas in Vinnytsya oblast are defined.

Keywords: econetwork; national core areas; biotic diversity; landscape diversity.

Відповідно до концепції підтримуваного розвитку і Загальнодержавної програми “Формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” важливим є формування екомереж національного, регіонального та локального рівнів. Особливо актуальна ця проблема для Вінницької області. Це викликано тим, що її ландшафти зазнають значного антропогенного впливу і трансформації. У результаті стан навколишнього природного середовища регіону є незадовільним та, як наслідок, зростає захворюваність населення області. Важлива складова процесу формування

екомережі – виділення її ключових територій, зокрема національних природних ядер.

Метою нашого дослідження є обґрунтування виділення та характеристика біотичного і ландшафтного різноманіття національних природних ядер Вінницької області. Для цього нами були проведені польові та камеральні дослідження природи регіону; визначені типові, цінні та унікальні ландшафтні комплекси території; виявлені території найбільшого біотичного та ландшафтного різноманіття; виділені існуючі та перспективні біоцентри ключових територій національного рівня;

Рисунок 1.
Чечельницьке національне природне ядро

Для рисунків 1 - 3:

- межі областей
- межі адміністративних районів
- ▨ населені пункти
- ▤ національні природні ядра

детально описане біорізноманіття національних природних ядер Вінниччини, а саме: рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України; види рослин і тварин, занесені до Червоної книги України, Європейського та обласного червоних списків, ендемічні та реліктові види рослин.

У межах Вінницької області виділено три національні природні ядра: Чечельницьке, Буго-Деснянське та Дністровсько-Мурафське. Їх загальна площа 48067,4 га, тобто 1,8 % території області.

Найбільшим є **Чечельницьке національне природне ядро**. Його площа 23912,4 га, що становить 0,9 % території області. Більша частина ядра знаходиться у межах Чечельницького адміністративного району, значно менші частини – у межах Тростянецького і Крижопільського районів (рисунок 1).

Основу цієї ключової території складає національний природний парк «Кармелюкове Поділля», а точніше, його заповідні зони. Вони відіграють роль біоцентрів екомережі. Останні представлені «Бритавським» (3259 га), «Червоногреблянським» (1492 га) ботанічними заказниками відповідно загальнодержавного і місцевого значення [7, с. 175], а також ботанічним заказником місцевого значення «Вербська дача» (46 га), ботанічними пам'ятками природи загальнодержавного значення «Терещуків яр» (3,8 га) і «Ромашкове» (8,7 га) [5, с. 46].

У межах Чечельницького національного природного ядра поєднуються власне лісостеповий та лучно-степовий типи ландшафтів. Тут переважають ландшафти лесових височин, розчленованих врізаними до кристалічних порід ярами і балками, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, з грабовими дібровами. Поширені також ландшафти лесових височин із чорноземами опідзоленими й типовими, з дібровами із дубів звичайного та скельного [4, с.505-506].

Флористичне ядро цього природного ядра утворюють типові, рідкісні, а також занесені до Червоної книги України лісові та лучно-степові види рослин. У складі флори чимало регіонально рідкісних видів та лікарських рослин. У рослинному покриві переважає лісова рослинність. Найбільше значення мають збережені у природному стані лісові масиви Червоногреблянського, Стратіївського, Дохнянського та Бритавського лісництв, які входять до Чечельницького держлісгоспу. Ці ліси відзначаються виключним багатством дендрофлори. Основною лісовою формацією є дубово-грабові ліси. Вони займають схили балок та утворюють типовий екологічний ряд. Велику наукову і практичну цінність мають скельно-дубові насадження. У другому ярусі їх деревостанів трапляється субсередземноморський вид – берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz). Такі насадження практично відсутні на територіях заповідних об'єктів України. Особливо цінними є значні площі наближених до корінних насаджень із переважанням у підліску дерену справжнього (*Cornus mas* L.).

У лісових масивах Чечельницького національного природного ядра виявлено рідкісні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України – групи асоціацій: дубових лісів із дуба скельного кизилкових, дубових лісів із дуба звичайного кизилкових, дубових лісів із дуба звичайного татарсько-кленових; асоціації: грабово-дубового лісу із дуба звичайного плющевого та грабово-дубового лісу із дуба звичайного маренково-плющевого, грабово-дубового лісу волосистоосокового та грабово-дубового лісу яглицевого, дубового лісу із дуба звичайного свидиново-парвськоосокового, мішаних дубових лісів із дуба звичайного ведмежоцибулевих [2, с.72-74].

У складі флори Чечельницького національного природного ядра виявлено 17 видів рослин, що

увійшли до другого видання Червоної книги України. Серед них на особливу увагу заслуговують бруслина карликова (*Euonymus nana* Bieb.), відкасник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Bess.), в'язіль стрункий (*Coronilla elegans* Panc.), коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith.), сон великий (*Pulsatilla grandis* Wend), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz), фіалка біла (*Viola alba* Bess.), цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L. [8].

У 107-му кварталі Бритавської дачі виявлений сон великий. В одному з лісових кварталів цієї дачі вперше для Вінницької області був виявлений ефемероїд тюльпан дібровний. Він знаходиться на крайній західній межі свого поширення, утворює численні та великі популяції. У цій дачі, на північній межі ареалу, виявлені великі популяції релікта третинного періоду бруслини карликової. На Україні відомо всього кілька її місцезнаходжень.

У Червоногреблянській дачі, в складі угруповання скельно-дубового лісу кизилово-парвсько-осокового, був знайдений реліктовий та рідкісний в'язіль стрункий. На Вінниччині відомо лише два, а на Україні – близько десяти його місцезнаходжень [6, с.123].

Крім цінних лісових біоцентрів, у межах Чечельницького національного природного ядра виділені локальні лучно-степові та степові ключові території. У їх межах трапляються такі рідкісні, занесені до Червоної книги України, рослини: ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) та відкасник татарниколистий, що є цінним для Вінницької області та одним із найбільш рідкісних для України. Місця його зростання виявлені неподалік від смт Чечельник, у ботанічних пам'ятках природи загальнодержавного значення «Терещуків яр» і «Ромашкове», а також поблизу Ольгополя.

Серед виявлених тут 10 регіонально рідкісних видів три занесені до Червоної книги Вінницької області.

Чечельницьке національне природне ядро значно вирізняється і за багатством тваринного світу. Тут виявлено такі види, занесені до Червоної книги України: бражник олеандровий, бражник дубовий, ванесса чорно-руда, ведмедиця велика, ведмедиця Гера, ведмедиця-хазяйка, люцина, махаон, райдужниця велика, сатурнія руда, синявець Мелеагр, сінниця Геро, совка сокиркова, стрічкарка блакитна, стрічкарка орденська малинова, стрічкарка тополева, бджола-тесляр звичайний, бджола-тесляр фіолетовий, вусач великий дубовий західний, вусач мускусний, жук-олень, жук-самітник, мідянка, беркут, лелека чорний, кіт лісовий, борсук звичайний, горностаї [8].

Другим за розмірами є **Буго-Деснянське національне природне ядро** площею 16358,9 га

(0,6 % території області). Воно сформувалось у межах Вінницького, Калинівського та Літинського адміністративних районів. Більша частина ядра розміщується у Калинівському районі (рисунок 2).

Основою цієї ключової території, її біоцентрами є Буго-Деснянський загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення (1073 га) та лісовий заказник місцевого значення «Сосновий бір» (17,7 га) [5, с.11, 20]. Крім того, перспективними біоцентрами є лісові масиви Калинівського та Літинського районів, між селами Гушинці, Павлівка, Медвідка, Міззяків, Супрунів [7, с.160-162].

У межах Буго-Деснянського національного природного ядра найбільше значення мають лісові та водно-болотні екосистеми. Тут охороняються ландшафтні комплекси Вінницьких полісь, що сформувались у давніх долинах стоку талих льодовикових вод. Значні площі займають ландшафти лесових височин, розчленованих врізаними до кристалічних порід ярами і балками, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, з грабовими дібровами [4, с.505]. Ці ділянки мають важливе ґрунтозахисне, водорегулююче, середовищевідтворювальне значення, служать основою відтворення і розселення численних видів тварин і рослин.

Виявлені місцезростання таких видів рослин, що занесені до Червоної книги України: билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.), зозулинець салепів (*Orchis morio* L.), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.), коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.), любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.), осока затінкова (*Carex umbrosa* Host), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.), траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Reichenb.) [6, с.75-76].

На території Буго-Деснянського природного ядра зростає понад 20 рідкісних для Вінницької області видів рослин. Трапляються рідкісні й для всього Поділля рослини: гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.), ломиніс цілолистий (*Clematis integrifolia* L.), осока Буксбаума (*Carex buxbaumii* Wahlenb.), осока Гартмана (*Carex hartmanii* Cajand.), півники сибірські (*Iris sibirica* L.). Виявлено також рідкісні реліктові види плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.) та сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) [3].

У межах цієї ключової території виявлено такі рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, – групи асоціацій: дубових лісів ліщинових (типіві старі ліси), дубових лісів ліщиново-трясункоосокових та свидиново-трясункоосокових, дубових лісів з дуба черешчатого татарськокленових; асоціації: дубових лісів з дуба черешчатого свидиново-гірськоосокових, грабово-

Рисунок 2.
Буго-Деснянське
національне
природне ядро

дубового лісу волосистоосокового та яглицевого (старі типи насаджень); формації: волосистоосоково-гіпнова, водяного горіха плаваючого, латаття білого, глечиків жовтих.

На території Буго-Деснянського національного природного ядра водиться чимало видів тварин, занесених до Європейського Червоного списку: п'явка медична, мурашка руда лісова, аркас, білозір, палемон, рябець великий, синявець аргірогномон, сінниця Геро, телеу́с, чернівець непарний, вусач великий дубовий західний, жук-самітник, слимак виноградний, деркач, видра річкова, вовчок ліщиновий.

До Червоної книги України занесені такі види тварин: дозорець-імператор, бражник скабіозовий, ведмедиця велика, ведмедиця Гера, ведмедиця-хазяйка, зегрис Евфема, махаон, подалірій, райдужниця велика, стрічкарка блакитна, стрічкарка орденська малинова, стрічкарка тополева, шовкопряд кульбабовий, бджола-тесляр звичайний, бджола-тесляр фіолетовий, джміль моховий, джміль яскравий, сколія степова, сколія-гігант, вусач мускусний, мідянка, підорлик малий, борсук звичайний.

Найменшим є **Дністровсько-Мурафське національне природне ядро**. Його площа 7796,1 га, або 0,3 % території області. Воно сформувалося у межах Чернівецького, Могилів-Подільського та Ямпільського адміністративних районів. Більша частина ядра знаходиться у Ямпільському районі (рисунок 3).

Ця ключова територія приурочена до річкових долин Дністра, Мурафи, Лозової, Вазлюю, Бушанки. Її основою є існуючі регіональні ландшафтні парки «Дністер» (5049,03 га) і «Мурафа» (3451,71 га), а також перспективні для включення до складу цих заповідних об'єктів території. Заповідні зони вище названих регіональних ландшафтних парків представлені ботанічним заказником загальнодержавного значення «Урочище Білянський ліс» (218 га), ландшафтним заказником місцевого значення «Мурафа» (220 га), заповідним урочищем «Петрашівка» (167 га), геологічною пам'яткою природи загальнодержавного значення «Урочище Гайдамацький яр» (96 га), комплексною пам'яткою природи загальнодержавного значення «Урочище

Стінка» (90 га) [10]. Вони є відповідно Білянським, Мурафським, Петрашівським, Бушанським та Ярузьким біоцентрами у складі національного природного ядра. Крім того, виділяються перспективні Лозівський, Вазлуйський та Дністровський біоцентри [6, с.59-64].

У межах Дністровсько-Мурафського національного природного ядра найбільше значення мають лісові та лучно-степові екосистеми. Тут збереглися та поступово відновлюються типові лучно-степові ділянки з рідкісними та зникаючими видами рослин. Особливу цінність становлять ландшафтні комплекси Мурафської «Швейцарії» із типовими каньйоноподібними ділянками річкових долин Придністер'я, крутими лісовими та лучно-степовими схилами, скелястими урвищами, скелями-останцями, водоспадами, порогами та островами, нішами, кишенями й терасами вивітровання, а також унікальні схили каньйону Дністра із печерами та карстовими джерелами. На крутих схилах річкових долин збереглися численні види рослин.

Виявлено місцезростання таких видів рослин, занесених до Червоної книги України: аконіт Бессера (*Aconitum besseranum* Andr.), бруслина карликова, гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.), ковила волосиста, ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.), ковила периста (*S. pennata* L.), коручка чемерниковидна, лілія лісова, любка зеленоквітова, підсніжник білосніжний, сон чорніючий (*Pulsatilla nigricans* Störck), цибуля ведмежа, шивереція подільська (*Schivereckia podolica* Andr.) [9].

Тут зростає близько 30 рідкісних для Вінницької області видів рослин, занесених до обласного Червоного списку. Виявлено також близько 25 інших регіонально-рідкісних видів рослин.

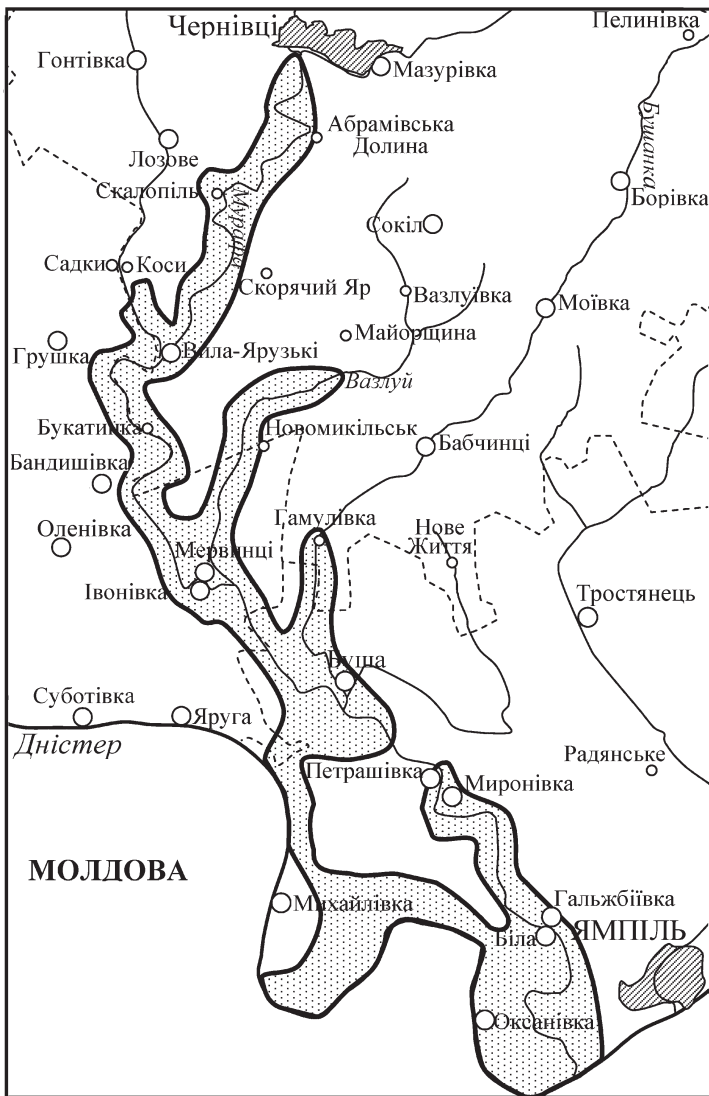

Рисунок 3.
Дністровсько-Мурафське національне природне ядро

із дуба звичайного свидиново-парвськоосокових, мішаних дубових лісів левурдових (з цибулею ведмежою), грабово-дубового лісу волосистосокового та яглицевого (старі типові насадження); формації: ковили волосистої, осоки низької, мигдалю низького, ковили Лессінга, ковили пірчастої, латаття білого, глечиків жовтих.

На території Дністровсько-Мурафського національного природного ядра водяться такі види тварин, занесені до Європейського Червоного списку: п'явка медична, мурашиний лев звичайний, мурашка руда лісова, аріон, палемон, поліксена, рябець великий, синявець аргірогномон, чернівець непарний, вусач великий дубовий західний, слимак виноградний, видра річкова, вовчок ліщиновий.

До Червоної книги України занесені: п'явка медична, ведмедиця Гера, люцина, подалірій, сатурнія руда, сколія степова, мегахіла округла, бджола-тесляр звичайний, джміль глинистий, джміль моховий, джміль пахучий, джміль яскравий, вусач великий дубовий західний, вусач земляний хрестоносець, жук-олень, марена дніпровська, мідянка, полоз жовточеревий, лелека чорний, борсук звичайний, видра річкова, ховрах європейський [1, с. 35-47].

Отже, виділені у Вінницькій області три національні природні ядра серед інших територій виділяються за найбільшою концентрацією угруповань, занесених до Зеленої книги України, місцезнаходжень видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, Європейського і обласного червоних списків, ендемічних та реліктових видів рослин і є важливими ключовими територіями для формування національної екомережі.

Серед рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, – групи асоціацій: дубових лісів із дуба звичайного кизилкових, дубових лісів із дуба звичайного татарсько-кленових, дубових лісів ліщинових (типові старі ліси), скельнодубових лісів кизилкових; асоціації: дубових лісів

1. Виготовлення наукового обґрунтування на створення регіонального ландшафтного парку «Мурафа»: Звіт про НДР/ Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. - № держреєстрації 0105U006375. – Вінниця, 2005. – 90 с.
2. Заповідні об'єкти Вінниччини. – Вінниця: Велес, 2005. – 104 с.
3. Литвиненко А.Ю. Рідкісні та перебуваючі під загрозою зникнення види рослин і тварин Вінниччини та Хмельниччини. – Вінниця, 2003. – 110 с.
4. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України. – К.: Т-во «Знання», 2006. -511с.
5. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області. – Вінниця, 2005.– 52 с.
6. Створення кадастру рідкісних видів рослин області і виділення на його основі природних ядер екомережі: Звіт про НДР/ Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. – К., 2005. - 92 с.
7. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). – Дис. ... докт. геогр. н. – Тернопіль, 2009.– 406 с.
8. Червона книга України. Вони чекають на нашу допомогу/ Упорядники О.Ю. Шапаренко, С.О. Шапаренко. – 2-ге вид. - Харків: Торсінг плюс, 2008. – 384 с.
9. Яценюк Ю.В. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку «Мурафа»// Укр. геогр. журн. – 2006. – № 4. – С.34–37.
10. Яценюк Ю.В., Ворона Є.І. Функціональне зонування території проектного регіонального ландшафтного парку „Мурафа” // Історія української географії. – 2006. - Тернопіль: Підручники і посібники, – Вип. 2 (14). – С.67 – 69.